

Islands kristnande – en kritisk undersökning

Harald Gustafsson

Denna artikel ”utgör ett försök att tillämpa modern historisk metod på ett område av nordisk historia, där detta endast i få fall förut ägt rum”, för att låna en formulering från Lauritz Weibull.¹ I år, 2011, är det hundra år sedan han skrev dessa självmedvetna rader i det korta förordet till *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*. Jag vill markera hundraårsminnet genom att se hur den vedertagna historieskrivningen om Islands antagande av kristendomen, som brukar dateras just till år 1000, klarar sig när den utsätts för radikal weibulliansk källkritik.²

Det är inte för mycket sagt att *Kritiska undersökningar* fungerade som en bomb under den svenska och nordiska fornhistorien. I ett slag försvann en mängd av de sentida berättande källornas uppgifter från historievetenskapen och förvisades till mytens värld; fornkungarna föll som käglor. Som Weibull själv säger i förordet: ”När sägen och dikt sopats bort, har det visat sig, att endast enstaka händelser och de grövsta linjerna i tidens historia äro vetenskapligt konstaterbara.”³

Det har förts en stundom livlig debatt kring vad som egentligen var nytt i Lauritz Weibulls sätt att tänka och arbeta, varifrån han hade fått sin inspiration och i vilken grad hans radikalitet byggde på vetenskapsteoretiska, metodologiska och/eller politiska premisser.⁴ Att hans – och brodern Curts – arbetssätt ledde till en radikal omvärdering av vad som är vetbart om äldre nordisk historia står dock klart, liksom att hans namn i Sverige har kommit att förknippas med en uppsättning källkritiska metodregler som fått starkt genomslag. Det var länge en vedertagen uppfattning, som Birgitta Odén formulerat det, ”att genombrottet för den moderna kritiska historieforskningen i Sverige skedde med Lauritz Weibulls publicering av *Kritiska undersökningar*”.⁵

Idag framstår det nog som en självklarhet för de flesta historiker att föredra samtida källor framför sentida, att använda de källor som kan ses som

kvarlevor i förhållande till den problemställning man arbetar med hellre än berättande källor, att inte lita generellt på en källa utan kritiskt pröva varje uppgift, och att, där källmaterialet inte tillåter mer, fastslå att vi ingenting kan veta. Dessa metodregler, som just i Sverige förknippas med bröderna Weibull, torde inte vara kontroversiella någonstans. I svensk forskning har detta lett till att kungalängden före Olov Skötkonung omkring år 1000 betraktas som mytisk och att en egentlig politisk historia inte anses kunna skrivas före 1200-talet. Detta kommer slående till uttryck i den senaste översikten över svensk historia för denna period, skriven av Dick Harrison, som vimlar av uttryck som "finns det inga som helst belägg för" eller "[d]ärom tiger källorna", och den har som rubrik för den politiska historien så sent som för 1100-talet "De okända kungarnas tid".⁶ Sagen och dikt har sopats bort.

I övriga Norden har slakten på den äldre medeltidens och vikingatidens historia också ägt rum, men inte varit fullt så blodig. Här finns ofta mer av samtida källor än i Sverige, men också en större benägenhet, särskilt i Norge och på Island, att ändå försöka vaska fram användbara uppgifter ur de senare berättande källorna. Detta sker dock med avsevärt större subtilitet än i den gamla, mindre systematiskt kritiska historieskrivningen. Olika källtypers och källuppgifters svagheter och styrkor vägs och mäts, och nya metoder, inte minst inlånade från litteraturvetenskap och antropologi, används i tolkningen. I botten ligger en allmän acceptans av det källkritiska uppröjningsarbetet som utfördes från förra sekelskiftet och framåt.⁷

När det gäller Islands äldsta historia drabbades framför allt islänningasagorna – som Njalls saga, Egill Skallagrímssons saga och så vidare – av den radikala källkritiken. De betraktades som rent skönlitterära verk, författade under högmedeltiden, och man upphörde att använda dem som källor till den tidiga historia de berättade om. År 1956 kom Jón Jóhannessons länge auktoritativa översikt över historien fram till 1262.⁸ Det finns en anekdot om att han tillfrågades varför han knappt nämnde islänningasagorna i den, och han svarade: "Jag visste inte vad jag skulle göra med dem!"⁹ I stället byggde han och andra forskare – både islänningar och de många utlänningar som lockats och alltjämt lockas av det äldsta Island och dess säregna litterära skatt – på de så kallade historiska verken, som *Landnámabók*, *Íslendingabók*, biskopssagorna, Snorri Sturlusons¹⁰ kungasagor och liknande material, trots att dessa också är tillkomna långt efter de händelser de berättar om.

Dessa källtyper är sinsemellan olika och har naturligtvis olika källvärde för olika frågeställningar. Några är samtidskällor, som Sturlungasagan om 1200-talet, andra har hagiografiska drag, som biskopssagorna, och givetvis gör historiker, litteraturvetare och andra forskare källkritiska överväganden där de tar hänsyn till sådana faktorer.¹¹ Något generalangrepp på trovärdigheten, likt Lauritz Weibulls källslakt, har emellertid endast gjorts på en punkt. År

1974 disputerade Sveinbjörn Rafnsson på en avhandling om *Landnámabók*. *Landnámabók* innehåller detaljerade redogörelser för vem som tog land var, och har ofta använts som en pålitlig källa till hur koloniseringen av Island – *landnám* – gick till. Enligt Sveinbjörn Rafnsson är den emellertid snarare skapad för att legitimera vissa ätters jordinnehav vid den tid då den kom till, och senare redaktioner av den har ändrats just i syfte att visa nya jordinnehavs historiska rötter. Som källa till Islands kolonisering är den således värdelös.¹²

Sveinbjörn Rafnssons tes har dock fått ringa genomslag på Island, där *Landnámabók* till exempel har använts som rättsgiltigt dokument av en statlig utredning om isländska jordägförhållanden, särskilt av allmänningar, som han själv konstaterar i en artikel nyligen. Där upprepar han att *Landnámabók* är att betrakta som en upphovsmyt och i många stycken en medveten förfälskning: ”Den kan inte handla om det den ger sig ut för att handla om på ett trovärdigt sätt; alltför lång tid har gått. Dess kolonisation [*landnám*] och kolonisatörer [*landnámsmenn*] är konstruktioner som är mycket yngre än landets äldsta bebyggelse.”¹³ Trots detta lever landnámsmännen i allsköns välmåga i många sammanhang, både populärhistoriska och mer vetenskapliga.¹⁴ Så gör, som vi snart ska se, också den traditionella berättelsen om Islands kristnande.

Begreppet ”kristnande” måste preciseras innan vi går vidare; det har använts i tre delvis olika meningar. För det första föreställde man sig gärna i äldre forskning att övergången till kristendomen i de hedniska områdena av Europa skedde vid ett tillfälle, genom ett formellt beslut eller genom att en kung döptes, som Klodvig i Frankrike eller Gorm den gamle i Danmark. För det andra har man lagt vikt vid etablerandet av en kyrkoorganisation, knuten till den katolska kyrkan och ytterst underställd påven i Rom. För det tredje avser man i nyare forskning ofta att befolkningen i stort har anammat kristna seder och tänkesätt.

Hjalti Hugason har diskuterat dessa olika synsätt och konstaterar att man för Islands del med begreppet *kristnitaka*, ”tagandet av kristendomen”, avsett den första betydelsen: ett antagande av kristendomen som officiell religion. Själv vill han använda begreppet *trúarbragðaskifti*, ”religionsbyte”, för den långsiktiga förändringen av människors vardag.¹⁵ I isländsk forskning har dock begreppet *kristnitaka* haft en dominerande ställning och vi ska här se hur isländska historiker har hanterat det potentiella källmaterialet till tidfastningen av kristnandet i denna mening. En källkritisk studie av detta kan även ge ledning till vad vi kan veta om kristnandet i mer institutionell mening. Att säga något om kristnandet som långsiktig process i hela samhället blir emellertid svårare med det aktuella källmaterialet, som vi kommer att se.

Den traditionella bilden: pålitlige Ari och Þorgeir under fällen

Det finns en detaljerad berättelse om Islands antagande av kristendomen, som man kan läsa i många sammanhang. Den går i korthet ut på att kristna missionärer, de viktigaste av dem utsända av den norska kungen, hade lyckats omvända många islänningar, medan andra höll fast vid den hedniska tron, och att det kom till en uppgörelse på alltinget år 1000 (eller kanske år 999). Båda grupperna var beväpnade och stämningen var spänd. Det skedde en brytning där båda grupperna bestämde sig för att ha varsin lag. Hallur Þorsteinsson valdes att göra en ny lag för de kristna och Þorgeir Ljósvetningagoði (*godi*, gode, brukar anses vara något slags hednisk prästhövding) för de hedniska. Hallur övertalade emellertid Þorgeir att ensam säga ny lag. Þorgeir ska så ha lagt sig under en fäll i ett dygn, därefter gått till Lagberget och framsagt den nya lagen, som gick ut på att alla skulle vara kristna, men att hedningarna fick fortsätta med vissa seder bara så inte skedde offentligt.

Denna berättelse, som låg till grund för ett stort jubileumsfirande åren 1999–2000, återfinns i en av de mest utnyttjade källorna till Islands äldsta historia, *Íslendingabók*. Denna är en kortfattad redogörelse för hur Island upptäckts och koloniserats och dess historia fram till författarens samtid, 1120-talet. Författaren uppger sig heta Ari Þorgilsson, och brukar kallas Ari *fróði* (den vise). Kristendomens antagande på alltinget intar en central plats

Þorgeir Ljósvetningagoði ligger under fällen och funderar på att införa kristendomen på alltinget år 999/1000. Vaxdocka på Sögusafnið/Saga museum i Reykjavík, som visar hur Aris berättelse ännu efter 900 år har ett fast grepp om den populära historieförmedlingen.

och är den enda händelsen som i den korta framställningen behandlas med en detaljerad berättelse.¹⁶ Detta ska ha ägt rum år 1000 efter Kristi börd, som Ari skriver. Ólafía Einarsdóttir har emellertid gjort troligt att Ari räknade året från den 1 september, varför det rätta årtalet skulle vara 999.¹⁷

Íslendingabók har generellt ansetts mycket pålitlig, även i sina äldsta uppgifter. Det heter till exempel i *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid* kort och gott att den ger en ”sammanfattning av Isl.s historia 870–1120” och ”[f]ör sitt ändamål måste Í. anses trovärdig”.¹⁸ Det finns alltså ingen motsvarighet här till Sveinbjörn Rafnssons radikala *Landnáma*-kritik. Ett intressant undantag, som i varje fall på en punkt ifrågasätter Ari, är en artikel från 1969 av rättshistorikern Sigurður Líndal. Där diskuterar han Aris uppgift om att en person vid namn Úlfjótur sändes till Norge när alltinget grundades omkring 930 för att där studera lagarna, och sedan kom tillbaka med den första isländska lagen (som därför har kallats *Úlfjótslög*).

Sigurður Líndal argumenterar för att berättelsen om Úlfjótur är en upphovsmyt, nödvändig för den tidens makthavare för att legitimera lagen. Till stöd för detta anför han bland annat den kristna medeltidens allmänna uppfattning om rätten som något fornt och fast, som inte kunde nyskapas; meningen med berättelsen om Úlfjótur var att visa att den isländska lagen inte var ny, utan hämtad från gammal norsk rätt. I detta sammanhang kommer han också in på Aris berättelse om den första landnámsmannen, Ingólfur Arnarson, och menar att också denna kan vara en sådan upphovsmyt, knuten till de släkter som hade makten på Island vid 1100-talets början.¹⁹

Sigurður Líndal uttryckte sig försiktigt: ”Här hävdas visserligen inte att berättelserna om Ingólfurs landnám och Úlfjóturens resa är rena konstruktioner, även om det inte kan uteslutas att så kan vara fallet.”²⁰ Försiktigheten till trots blev han utsatt för ett rasande angrepp av Arnór Sigurjónsson året efter. Han menar att ”Sigurður Líndal är den förste forskare hos oss som offentligt har framfört tvivel om Aris historieskrivning på två av de viktigaste punkterna i vår historia, koloniseringen och grundandet av fristaten”, och läsaren förstår att han önskar att han ska bli den sista.²¹ Men Arnór Sigurjónsson ger sig inte bara på Sigurður Líndal utan hela den, som han ser det, hotande tendensen att se den medeltida isländska litteraturen som enbart skönlitteratur, och han menar att yngre akademiker här står under ett farligt inflytande från författaren Halldór Laxness.²²

Enligt Arnór Sigurjónssons tolkning kom både *Landnámabók* och *Íslendingabók* till i samband med att en kristen samhällsordning medvetet etablerades på Island omkring år 1100. Det gällde då att få med det bästa från det gamla samhället. Han frågar retoriskt om man kan tänka sig att de män som stod för detta samhällsbygge var hederliga män som arbetade efter sin bästa förmåga – och svaret är för honom självklart. Ari var en hederlig människa

som återgav historien så korrekt han kunde, med hjälp av andra minnesgoda män som han också hänvisar till i sin text, även om han givetvis hade sin personliga infallsvinkel, som alla människor.²³

Nu kunde man kanske tro att dessa utfall, nu över 40 år gamla, från den då nära 80-åriga Arnór Sigurjónsson, en av de sista representanterna för de mer eller mindre självlärdade isländska lärde av den gamla, nationalistiska stammen, hade varit ett sista försvar för en föråldrad ståndpunkt och därmed mindre intressant idag.²⁴ Men tvärtom måste man säga att hans uppfattning speglar den ännu rådande värderingen av *Íslendingabók* bland akademiska forskare, som vi ska se några exempel på.

Jakob Benediktsson, som ederat den auktoritativa *Íslenzk fornrit*-utgåvan av *Íslendingabók*, betonar att Ari anför som sagesmän personer som var gamla nog att ha känt människor som var födda omkring eller före mitten av 900-talet, och att han sålunda hade tillgång till pålitliga *arfsagnir*, en muntlig nedärvd tradition.²⁵ Ari gör själv den berömda källkritiska reflexionen att ”där något är fel sagt i dessa ämnen, då bör man hålla sig till det, som är sannare” (*En hvatki es missagt í fræðum þessum, þá es skylt at hafa þat heldr, es sannara reynisk*).²⁶ Enligt Jakob Benediktsson är detta ingen tom fras, eftersom Ari inte skulle ha gjort sig besväret att så ofta i sin text hänvisa till bestämda personer som källor, om han inte hade menat allvar med att försöka finna det som är sannare än annat; ”Ari byggde sin berättelse på de källor som han visste var de pålitligaste.”²⁷

Att Ari har en viss tendens har forskningen dock sedan länge uppmärksammat. ”There is no doubt that Ari was strongly attached to the Mosfellingar/Haukdælir family”, som Gunnar Karlsson skriver i sin vetenskapligt välgrundade översikt på engelska över Islands historia, och andra har också noterat denna tendens att framhäva vissa personer, både i berättelsen om kristnandet och i författarens samtid. Ari var starkt knuten till den familj som med Ísleifur Gissurarson och hans son Gissur Ísleifsson kom att inneha biskopsämbetet i Skálholt under Aris tid.²⁸ Detta har naturligtvis ett direkt intresse just när kristendomens införande diskuteras.

Forskningen om kristnandet är omfattande och fokuserar till stor del på händelserna på alltinget år 1000, eller, som man gärna skriver med referens till Ólafía Einarsdóttirs ovannämnda resultat, år 999/1000. Litteraturvetaren Sverrir Tómasson skriver: ”Om kristendomens antagande på alltinget har det antagligen skrivits fler texter än om någon annan händelse i nationens historia.”²⁹ I två ofta återopade verk från 1970-talet, Dag Strömbäcks *The Conversion of Iceland* och Jón Hnefill Aðalsteinssons *Under the Cloak*, görs ingående analyser av detaljer i händelseförloppet under de dramatiska tingsdagarna.³⁰ Vilken risk var det egentligen för att Island skulle klyvas i en kristen och en hednisk stat, vad menade olika aktörer med enskilda utspel, vad var innebör-

den i det avtal Hallur slöt med Þorgeir, vad betydde egentligen den nya lagen att alla skulle vara kristna men få blota i lönn, och så vidare?³¹

För Jón Hnefill Aðalsteinssons är huvudproblem, som framgår av titeln, varför Þorgeir Ljósvetningagoði låg under en fäll innan han sade fram den nya lagen. Med hänvisning till antropologisk forskning förklarar han detta som ett slags schamanism för att utröna gudarnas vilja. Detta förutsätter förstås att Aris berättelse anses trovärdig, att Þorgeir verkligen låg under en fäll, och författaren för också ett utförligt resonemang om källorna. Här framgår de ovannämnda skälen att lita på Ari: Han har använt goda uppgiftslämnare som varit gamla nog att känna dem som var med, och han har haft en vilja att hederligt skilja falska uppgifter från sanna. Slutsatsen blir att ”*Íslendingabók* is a unique source on the acceptance of Christianity in Iceland and must form the basis of all research into the Conversion. Only when a satisfactory explanation has been found of every item in Ari’s account can we look at other sources or put forward suggestions where the sources fail.”³² Samma höga uppskattning av källvärdet i *Íslendingabók* generellt gäller alltså för de enskilda uppgifterna om kristnandet.

Senare forskning har hållit fast vid antagandet om Aris grundläggande pålitlighet, om än med nyanser. Jón Viðar Sigurðsson diskuterar ”hendingane på Alltinget desse junidagane i 999/1000” som något vi har detaljerad information om, uppgifter som därför kan ligga till grund för en analys av förhållandet mellan världslig och religiös makt, särskilt beträffande godarnas ställning.³³ Jenny Jochens konstaterar vidare som ett faktum att ”Iceland is remarkable for its voluntary, peaceful, formal, and immediate acceptance of Christianity in the year 1000 by the Althing”; hon menar också att forskningen på senare år visserligen har kritiserat *Íslendingabók*, men ”less because of what it reports than what it omits”.³⁴ I ett annat sammanhang gör Jochens en noggrann analys av de inblandade personerna på alltinget år 1000 och deras bevekelsegrunder för sitt handlande, där hon kompletterar ”Ari Þorgilsson’s reliable *Íslendingabók*” med ”additional information obtained from the saga narratives”.³⁵ Orri Vésteinsson är mer kritisk mot Ari och understryker hans och hans uppgiftslämnares tendenser. Han menar att vi inte har detaljerad kunskap om vad som hände omkring år 1000, men dock kan veta att en fredlig övergång till kristendomen inträffade vid denna tidpunkt: ”The core of Ari’s tale however remains credible”; ”We have little choice but to accept that the Icelanders did convert around 1000”.³⁶

Senast är kristnandet utförligt behandlat av kyrkohistorikern Hjalti Hugason i det första bandet av den isländska kyrkohistoria, *Kristni á Íslandi*, som kom ut till det förmenta tusenårsjubileet år 2000.³⁷ Hjalti Hugason tar förvisso källkritiska förbehåll gentemot Aris benägenhet att framhäva vissa personer och familjer, och framhåller att det har gått drygt 120 år mellan

händelserna och nedtecknandet. Han avfärdar uppgifter ur senare medeltida källor, när de inte återfinns hos Ari. Han för förtjänstfullt analysen av Aris tendens vidare genom att inte stanna vid hans anknytning till vissa släkter utan också påvisa hur arbetet i sin djupstruktur genomsyras av en allmän grundton från den kristna filosofin om hur Gud arbetar i det fördolda genom vanliga händelser i människornas liv, hur kompromisser och återhållsamhet bör prägla det goda samhället och skapa frid. Men grundläggande ”får man anta att hans berättelse om kristendomens antagande är på många sätt mycket pålitlig”.³⁸

Det kan visserligen råda någon oklarhet om vad Hjalti Hugason syftar på med ”på många sätt”, och på vilka sätt Aris berättelse då inte skulle vara pålitlig, men med tanke på att kapitlet i fråga har rubriken ”Kristendomens antagande på alltinget”, omfattar 30 sidor och ägnar 18 av dem åt att återberätta och analysera Aris (mycket kortare) text, är det svårt för läsaren att inte dra slutsatsen att han menar att dessa händelser har ägt rum, och det i huvudsak som Ari tecknar dem. Det är också, som framgått, den allmänna bild man får av forskningsläget.

Ari under källkritikens lupp

Den i forskningen allmänt spridda uppfattningen att Islands officiella kristnande ägde rum genom en politisk kompromiss år 999/1000 står och faller med den källkritiska värderingen av Ari fróðis *Íslendingabók*. Jag bortser här från komplikationerna i att vi endast känner den i ett par 1600-talsavskrifter, och godtar för resonemangets skull den allmänna uppfattningen att den faktiskt är skriven av en person vid namn Ari Þorgilsson på 1120-talet, samt att den text vi har i allt väsentligt återspeglar den han nedtecknade.³⁹ Men vad kan hans text säga oss om händelser 120–130 år tidigare? De forskare som anser att den säger mycket om detta anför, som vi sett, Aris allmänna pålitlighet som argument.

Man kan närma sig frågan om källans allmänna pålitlighet på flera sätt. Man kan avfärda hela resonemanget: ingen källproducent kan få en allmän ”godkänd-stämpel” som befriar forskaren från att kritiskt bedöma varje uppgift. Det är den allra strängaste källkritikens metod. Från en sådan utgångspunkt måste hela frågan avfärdas. En uppfattning om Aris allmänna ”hederlighet”, hans källkritik och sanningsnit, eller hans möjligheter att ha träffat människor som kan ha förmedlat korrekt information mellan generationerna hör i så fall över huvud taget inte hemma i det källkritiska resonemanget. De åsikter som ovan refererats om Aris generella pålitlighet skulle, med detta sätt att driva källkritik, vara utan relevans. Vi kan inte använda Ari utifrån sådana kriterier.

Å andra sidan kan man, med ett förmodligen vanligare sätt att resonera, söka efter andra belägg som punktvis bekräftar Ari och därmed styrker att han är pålitlig. Det skulle i så fall röra sig om samtida källor som i enskildheter stöder Ari. Här kan en lång historia göras kort. Vi har inga sådana källor. Generellt kan man inte godta uppgifter i en berättande källa som är 120–130 år yngre än de händelser den berättar om, om inget annat material stödjer den. Där det eventuellt finns punktvis stöd kan pålitligheten möjligen utsträckas till just det aktuella avsnittet, men inte generellt till hela källan. Några sådana stödjepunkter finns inte för det avsnitt som vi här intresserar oss för.

Det är också vanligt, om än kanske inte helt ortodox utifrån den mest radikala källkritiken, att resonera kring huruvida uppgifterna är rimliga i förhållande till författarens tänkta läsekrets; var detta något man då kunde tro på? Vi kan förmodligen våga anta att Ari lämnar korrekt, ehuru tendenslös information om sin samtid, att de personer han nämner verkligen har existerat – även om det i de allra flesta fall inte heller kan verifieras i andra, oberoende källor – och att dessa har haft klart för sig vilka deras närmaste förfäder har varit och vad de varit kända för. På så sätt kan vi kanske utsträcka acceptansen av hans uppgifter i grövsta drag tillbaka till 1000-talets mitt, även om vi naturligtvis måste diskutera tendens och andra källkritiska svårigheter i varje enskilt fall.

Om vi frågar efter företeelser längre tillbaka i tiden än 1000-talets mitt, kan inte Ari, ens med detta sätt att resonera, betraktas som annat än en källa till vad man på Island vid början av 1100-talet föreställde sig om landets äldre historia.⁴⁰ Ari själv bekräftar att han i denna mening är en god källa när han säger att Island bebyggdes från Norge i Harald härfagres tid "efter förmodan och uträkning av de personer som jag vet vara de visaste, nämligen min fosterfar Teitur, son till biskop Ísleifur, och min farbror Þorkell Gellisson, som kom ihåg långt bakåt, och Þóriður, dotter till Snorri góði, som var såväl mycket klok som sanningsenlig".⁴¹ Att underkänna *Íslendingabóks* källvärde för äldre tid är inte att påstå att dessa människor inte var minnesgodas, kloka och sanningsenliga. Det är bara en konsekvens av att vi ingen möjlighet har att kontrollera deras uppgifter.

Problemet kan formuleras som en fråga om var bevisbördan ligger. De flesta som skrivit om kristnandet tycks ha menat att de uppgifter som inte andra källor motsäger kan godtas, att bevisbördan alltså ligger hos dem som inte vill acceptera Ari. Den klassiska källkritiken, i Lauritz Weibulls anda, skulle resonera omvänt: Bevisbördan ligger hos dem som menar att Aris uppgifter är pålitliga. Och som bevis kan endast andra, oberoende källor användas. Eftersom inga andra källor finns till händelserna år 999/1000 måste slutsatsen bli att Aris uppgifter inte kan användas. Sigurður Línadal formulerar detta distinkt i sitt bidrag till första bandet av *Saga Íslands*: Om vi inte accepterar

Aris berättelse ”måste vi erkänna, att vi inte vet något säkert om antagandet av kristendomen”.⁴² Från ett radikalt källkritiskt perspektiv är det precis detta vi måste erkänna – vi vet ingenting säkert, ja vi vet faktiskt ingenting alls om något antagande av kristendomen på Island omkring år 1000.

Påvebrevens vittnesbörd: Något hände omkring år 1050

Finns det då inga andra, mer samtida källor för att belysa problemet med Islands kristnande? Öppnar man de nordiska diplomatierna finner man till sin förvåning ett antal påvebrev, och även kejsarbrev, som redan på 800- och 900-talen nämner en rad nordiska folk, bland andra islänningarna, som missionsområden under ärkesätet Hamburg-Bremen. Förvåningen lägger sig när man inser att man har stött på de så kallade hamburgska förfalskningarna. Ärkebiskoparna i Bremen (som också hade säte i Hamburg) förde en lång kamp mot att nya ärkestift etablerades i Skandinavien och Polen, vilka förminskade deras maktområde, och ett led i detta var att tid efter annan ”förbättra” äldre påvebrev för att försvara sin sak. Dessa förhållanden är senast utredda av Wolfgang Seegrün, vars noggranna analys av brevens tillkomst jag litat till i det följande.⁴³

Först i dessa ”förbättringar” dyker Island upp i kejsar Ludvig den frommes brev från 834, där det heter att det nygrundade ärkestiftets myndighet sträcker sig över ”danernas och sveonernas folk, Norge, Färöarna, Grönland, Hälsingland, Island, skridfinnarna och alla nordliga och östliga folk”. De flesta av dessa länder och folk anses vara tillagda på 1150-talet.⁴⁴ I de versioner av de äldre påvebrev – före 1000-talet – som anses äkta nämns endast daner och svear.⁴⁵ Island var alltså inte känt i Bremen eller Rom så tidigt.

När gör då Island sin entré, sett från Roms horisont? Hjalti Hugason uppger i den ovannämnda kyrkohistorien att ”Island nämns första gången som en del av Bremen-ärkebiskopens arbetsområde i påven Benedictus VIII:s (1012–1024) brev från april 1022”.⁴⁶ Han stöder sig där på Björn Sigfússonns genomgång av utländska källor om Island före år 1200.⁴⁷ Denna gjordes emellertid på 1950-talet.⁴⁸ Sedan dess har det visats att brevet, eller åtminstone den ordalydelse vi känner, är en förfalskning, troligen från 1150-talet.⁴⁹

I själva verket kan vi ganska exakt datera när Island blev ett missionsområde under de bremiska ärkebiskoparna. I påve Clemens II:s stadfästning av ärkestiftets privilegier från år 1047, som anses äkta, nämns inte Island utan endast sveoner och daner, som vanligt i de äldre breven.⁵⁰ Men i det likaledes äkta brevet från Leo IX fem år senare, 1053, fastställs ärkebiskopens makt bland ”daner, norrmän, Island, skridfinnarna, Grönland och alla nordliga folk” (*in omnibus gentibus seu Danorum, Noruechorum, Islant, Scrideuninnun, Gronlant et universarum septentrionalium nationum*) samt över slaverna till floden Peene.⁵¹ Detta blir sedan den gränsdragning som ärkebiskoparna slåss

för, i konkurrens med ärkebiskoparna i Kraków och senare också dem i Lund.

Vi kan alltså fastslå att Island ansågs som en del av ärkesätet Hamburg-Bremens ansvarsområde från 1053 men inte tidigare. Detta årtal markerar därmed också det första säkra belägget på Islands existens som samhälle. Något förefaller alltså ha hänt vid mitten av 1000-talet. Vad?

Den äldsta berättande källan om Island: Adam av Bremen

Det finns faktiskt en källa som explicit påstår att islänningarna blev kristna vid denna tid. Det är Adam av Bremens historia om Hamburgstiftet och dess biskopar. Magister Adam anses ha kommit till Bremen vid 1060-talets mitt. Hans stiftshistoria författades under 1070-talet; den kan dateras till efter 1072, då den omtalar ärkebiskop Adalbert, död detta år, som bortgängen, och färdigställdes förmodligen år 1076.⁵²

Det är uppenbart att Adam av Bremen hade klara syften med sin krönika. Adalbert hade rört in sig i storpolitiska intriger och stiftet var vid hans död i ett prekärt läge i förhållande till kejsarmakten och konkurrentstiftet. Adam måste både ta avstånd från sin förre chef och samtidigt visa att stiftet, även under dennes tid, med nit drivit sin huvuduppgift, missionen norrut.⁵³ Detta syfte framgår klart hos honom, där han flerstädes visar hur omvändelsen av de nordliga folken och deras inlemmande i kyrkoorganisationen alltid hade varit det hamburg-bremiska stiftets främsta mål, och att detta också hade tillagts dem som plikt och privilegium av kejsare och påvar.⁵⁴ Hans tendens borde alltså göra honom villig att dra in även Island så tidigt som det över huvud taget var möjligt.

Hos Adam uppträder först danerna, sedan också sveonerna ("svearna") och norrmen, när missionen skildras från 800-talet och framåt. Först in på 1000-talet kommer omnämmanden av Island. Säkerligen bygger Adam bland annat på material i stiftets arkiv, och detta är ett gott belägg för att Island inte fanns i den kontinentalt kristna synkretsen tidigare. Man skulle visserligen kunna misstänka att det kan bero på att han förtiger konkurrerande, och i så fall troligen engelsk, mission. Men han omtalar engelsk mission bland svenskarna och till och med att Olov Skötkonung ska ha döpts av engelska präster, och han säger att Hamburgkyrkan ser "utan avund" på att "också främlingar har varit hennes söner till välsignelse".⁵⁵ Det senare kan man vara tveksam till, men det visar i varje fall att Adam kände sig tvungen att nämna engelsk mission där den varit så pass viktig att den var allmänt bekant. Antingen betyder det att ingen sådan förekommit på Island, eller också – och troligare – att Islands tidiga missionshistoria inte var känd i Bremen. Och därmed är den heller inte känd för oss, trots att den ofta ägnas utförliga framställningar i litteraturen.⁵⁶

Adam nämner Island för första gången när han berättar om den norske kungen Harald Hårdrådes grymhet. Harald ska ha begått många övergrepp mot kyrkan i Norge och får ett utpräglat dåligt eftermäle hos Adam. Allehanda illdåd tillskrivs honom, han ska ha härjat och plundrat på danernas öar och i slavernas kusttrakter, och han ”lade Orkneyöarna under sig och utsträckte sitt blodiga välde till Island”.⁵⁷ Harald regerade 1045–1066. Under denna tid skulle han alltså ha lagt Island under sig eller åtminstone härjat där.

Denna uppgift har inte stöd i några andra källor och med allra strängaste weibullianska källkritik skulle den alltså helt kunna avfärdas som overifierbar. Den brukar heller inte nämnas i litteraturen om Harald Hårdråde och hans tid.⁵⁸ Sigurður Línadal nämner inget om ett angrepp på Island i sin artikel om Island och omvärlden i första bandet av *Saga Íslands*, men han diskuterar utförligt Harald Blåtands vilja att härja Island och Olav den heliges åstundan att komma i besittning av Grímsey, där beläggen stammar från 1200-talet.⁵⁹ Adam skriver dock på 1070-talet, bara ett decennium efter Haralds Hårdrådes död. Visserligen har han en tendens att understryka det tyranniska hos Harald, och man kan också undra om inte sådana härjningar borde ha funnits i minnet hos Aris uppgiftslämnare till *Íslendingabók*, men det är ändå underligt att en så pass samtida uppgift helt har förpassats ur historien, till förmån för långt senare källors påståenden. Förmodligen har tanken på norska härjningar på Island inte passat in i den nationalromantiska historieuppfattningen om det som, betecknande nog, kallas fristatstiden. Kanske passade den heller inte för Ari och den isländska elit han skrev för.

Framför allt förekommer Island dock hos Adam som missionsområde, närmare bestämt under Adalberts arkiepiskopat (1043–1072). Intressant nog förläggs initiativet till islänningarna; så heter det att det ”kom sändebud från så fjärran boende folk som islänningar, grönlänningar och invånarna på Orkneyöarna, med anhållan om att han skulle sända predikanter till dem. Och det gjorde han också.”⁶⁰ Island kan också åsyftas när det heter att den danske kungen Sven Estridsen sände missionärer till ”öarna i denna del av världen”.⁶¹ Adalbert hyste enligt Adam stor trängtan efter att själv missionera i avlägsna länder – för Adam gällde det ju att visa att missionen inte försumrats, trots Adalberts andra brister – och han ville gärna dö ”antingen i slavernas land eller i Sverige eller på det fjärran Island”; han planerade att resa till ”Island, världens längst bort belägna land”.⁶²

Adalbert fick dock inte denna önskan uppfylld, men i uppräknningen av de biskopar han vigt för mission i norr nämns att ”Isleif sände han till ön Island”.⁶³ Om detta får vi veta mer när Adam i sin fjärde bok ger en beskrivning av de olika länderna i norr. Island, som enligt Adam är de gamla geografernas Thule, bebos av ett fromt och enkelt folk som blev omvända under Adalberts tid och till honom sände en from man vid namn Isleif (Ísleifur). Adalbert

vigde Ísleifur till biskop och behöll honom länge hos sig för att lära honom undervisa ett nyomvänt folk om kristendomen. Med honom sände ärkebiskopen ett budskap till folken på Island och Grönland.⁶⁴

Ísleifur och hans vigsel nämns också i *Íslendingabók*, även om det där inte sägs något om var han vigts. *Íslendingabók* är i sin senare del huvudsakligen en biskopskrönika; det handlar om Ísleifur och hans son Gissur, som efterträdde honom och gjorde Skálholt till biskopssäte, dennes efterträdare Þorlákur, och om den dem närstående Jón Ögmundarson som blev den förste biskopen över Nordlandet på Hólar.⁶⁵ Som ovan nämnts har Aris starka bindning till Skálholtbiskoparna och hans tendens att framhäva dem ofta noterats. Men här talar han om personer som levde eller nyligen hade levt i hans samtid och vi måste konkludera att de verkligen funnits och att uppgifterna om dem och deras närmaste förfäder inte har uppfattats som orimliga av de tänkta läsarna. Ísleifur Gissurarson har funnits och han har varit Islands förste biskop, om än snarare missionsbiskop (med ansvar även för Grönland) än ”ordinarie” biskop med stol och stift.

Det avgörande belägget för att så är fallet är dock inte *Íslendingabók*. Avgörande är Adams uppgift, som ligger närmare i tid, och måste bygga på sådant som var allmänt känt i Bremen i samtiden, där många förmodligen hade varit med redan när Ísleifur vigdes. Traditionellt, utifrån sena isländska uppgifter, anges hans vigsel till pingstdagen år 1056.⁶⁶ Med tanke på att Island, som ovan visats, inte nämns i Clemens II:s brev från 1047 men däremot, för första gången, i Leo IX:s brev från 1053, är det inte orimligt att anta att Island någon gång kring 1050 kommit i Bremens sökarljus, och eftersom Adalbert enligt Adams uppgift höll kvar Ísleifur några år för att lära upp honom, är årtalet realistiskt. Ari uppger också att Ísleifur var biskop i 24 år innan han dog 80 år efter Olav Tryggvasons fall, alltså år 1080.⁶⁷ Det förefaller rimligt att de efterlevande 40 år senare kan ha haft någorlunda klara uppfattningar om dödsåret. Allt pekar alltså på att Ísleifurs vigsel i Bremen ägde rum vid 1050-talets mitt.

Om alltså visst stöd för Ari kan hämtas ur Adam, och *Íslendingabók* måste anses mer användbar för sent 1000-tal och tidigt 1100-tal än för händelser 120–130 år tillbaka i tiden, förblir dock Adam huvudkällan till Islands kristnande. Adam skriver rakt ut att Adalbert tackade Gud för att islänningarna blev omvända under hans tid.⁶⁸ Därmed är han den enda någorlunda samtida källa som direkt nämner ett kristnande av Island. Trots detta används inte Adam i diskussionen om kristnandet, annat än på sin höjd som en supplerande källa till Ari.⁶⁹ Ur källkritisk synpunkt måste detta betecknas som ett metodiskt tvivelaktigt förfarande.

Myter, källor och det eventuella behovet av fortsatt källkritik

”Kristnande” är, som nämnts, en mångtydig term. Om vi frågar efter religionsbytet som ett formellt beslut måste vi konstatera att vi ingenting kan säga om detta. Det vi vet är att de ledande på Island under första hälften av 1100-talet föreställde sig att ett sådant beslut fattats. Vad gäller etableringen av en kyrkoorganisation kan början på kristnandet i denna mening tidfastas till mitten av 1000-talet, när Island blev en del av det hamburg-bremiska ärkestiftets missionsområde, med en inhemsk missionsbiskop. En verklig kyrkoorganisation på Island lät dock vänta på sig.⁷⁰ Samma sak gäller om vi med kristnandet menar den breda befolkningens vardagliga tillägnande av föreställningar om ett kristet liv. Det finns goda skäl att med Hjalti Hugason anta att ”kristnandet” i de två sistnämnda betydelseerna först har varit fullfört vid 1100-talets mitt.⁷¹

Ísleifurs vigsel i Bremen på 1050-talet var bara en etapp i denna utveckling, och säkerligen heller inte den första. Det typiskt hedniska gravskicket med gårdsgravfält och gravgåvor tycks, enligt arkeologin, försvinna på Island i början av 1000-talet, även om dateringarna är osäkra.⁷² Det vore orimligt att anta att en missionstid och en spridning av kristendomen inte föregått det skede då en första biskop av inhemskt ursprung vigdes, inte minst som Ísleifur uppenbarligen kom till Bremen på isländskt initiativ. Det är därför heller ingenting som talar mot att vi kan föreställa oss någon form av mer organiserat trosskifte under tidigt 1000-tal. Men vi vet ingenting om ett sådant, trots att Ari nämner det. En annan läsning av Ari är plausibel, en läsning som mer betonar det mytiska inslaget.

När Sigurður Líndal ifrågasatte Aris berättelse om Úlfjótur menade han, som vi sett, att det var en typisk upphovsmyt, och antydde att även Aris uppgift om den förste landnámsmannen, Ingólfur Arnarson, kunde vara en sådan. Sådana upphovsmyter var legio under medeltiden, vilket många forskare påpekat. Här kan det räcka med att hänvisa till Patrick Gearys grundliga genomgång av en rad sådana myter från den europeiska folkvandringstiden. Härskare knöt sitt välde till territorier genom att anknyta till mytiska kungaslätkter. Geary betonar att det knappast fanns några ”folk” i den meningen att de delade en kultur och ett språk; snarare var sådana föreställningar skapade av dessa myter. Ännu mer långsökt är det att försöka anknyta dagens europeiska ”folk” och stater till dessa mytiska enheter.⁷³

För Islands del har den brasilianska historikern Patricia Pires Boulhosa hävdatt att föreställningen om en konstitutionell uppgörelse med den norske kungen år 1262, ”gamla fördraget” (*gamli sáttmáli*), i själva verket skapades på 1400-talet för att ge eftertryck åt den tidens politiska krav. Senare historie-skrivare skulle på detta underlag ha byggt upp en myt om hur Island plötsligt

förlorade sin självständighet.⁷⁴ Här ska inte tas ställning till denna tes, bara pekas på behovet av ett mytkritiskt perspektiv på Islands äldre historia.⁷⁵

På ett mer generellt plan kan man hävda att den isländska nationalromantiska traditionens noggranna beskrivning av ett välordnat samhälle på 1000-talet, med en välstrukturerad tingsorganisation och så småningom också en kyrkoorganisation, kan betraktas som en sådan upphovsmyt för det moderna Island. Den bygger i sin tur på de myter som redan 1100-talets islänningar skapade sig om det förflutna.

Om Ari skapat en upphovsmyt om kristendomen och kyrkan på Island, har han haft förebilder. Det var uppenbarligen normalt i missionens Europa att föreställa sig att kristendomen officiellt antagits vid en given tidpunkt, ofta genom en härskares demonstrativa övergång, manifesterad i dopet. Så i Danmark med Harald Blåtand, i Sverige med Olov Skötkonung, i Norge med Olav Haraldsson. Två runstenar vittnar om en sådan syn på religionsbytet som en i tiden avgränsad händelse. På Kunøy i västra Norge står en sten efter en viss Ulvljot, där inskriften daterar sig själv med orden ”Tolv vintre hade kristendommen vært i Norge”.⁷⁶ Och på Frösön i Jämtland heter det om den Östman stenen är rest efter att han ”lät kristna Jämtland”.⁷⁷ Kanske var det också så det gick till; den frågan ska inte diskuteras här. Men att sådana föreställningar fanns i Norden under tidig kristen tid är sålunda belagt.

Det är därmed heller inte underligt om man även på Island föreställde sig att kristendomen hade antagits genom något slags manifest beslut. Eftersom Island inte hade en kung låg det nära till hands att tänka sig att detta hade skett på det gemensamma tinget för ön, som i varje fall existerade och var verksamt på Aris tid, om vi ska tro honom som samtidskälla. Det ligger heller inget orimligt i att föreställa sig att så verkligen var fallet. Om vi rentav ska tro att det är sannolikt måste vi emellertid göra avsteg från källkritikens grundregler och lita på Aris sentida, icke kontrollerbara uppgifter.

När den traditionella berättelsen om Islands kristnande utsätts för en weibullianskt källkritisk prövning blir det alltså inte mycket kvar. Historien om händelserna på alltinget år 999/1000 kan inte källkritiskt beläggas. Aris *Íslendingabók* är skriven minst 120 år efter de påstådda händelserna och det föreligger intet som helst annat material som han stödde dess uppgifter. Vi måste lägga den åt sidan, och med den hela historien om Hallur, Þorgeir, fällen och lagen. I stället är det, med Lauritz Weibulls uttryckssätt, endast de grövsta linjerna om Islands kristnande som är vetenskapligt konstaterbara.

Det vi kan fastslå är att de äldsta källorna om kristendomen på Island, påvebrevet och Adam av Bremen, visar att missionen på Island kom in i den bremiska kyrkans sökarljus omkring år 1050. I själva verket är detta den tidigaste tidpunkt då vi över huvud taget har källor – andra än de arkeologiska – som tillåter att vi uttalar oss om Island. Vid mitten av 1050-talet vigdes

Ísleifur Gissurarson – den förste islänning som är källmässigt belagd – till biskop. När Ari skrev på 1120-talet var kristendomen en självklarhet på Island.

Mer än så kan vi inte säga – om vi ska följa den radikala källkritik som jag valt att tillämpa i denna jubileumsartikel. En äldre akademiker som kände Lauritz Weibull har försäkrat mig att han skulle ha nickat instämmande om han hade fått läsa min text.⁷⁸ Men ska vi instämma med honom nu, hundra år efter att *Kritiska undersökningar* publicerades? Har den stränga källkritiken spelat ut sin roll som historikernas främsta verktyg? Har den fortfarande sin plats, om än i förnyad form?⁷⁹ Eller kan den, i sin mest råa och brutala skepnad, som i denna artikel, fortfarande sopa bort ”sägen och dikt” och lägga en fastare grund för vårt vetande? Det överlämnar jag åt läsaren att begrunda.

The conversion of Iceland – a critical study

In all works on medieval Iceland, we meet the same narrative of Iceland's conversion to Christianity, which is supposed to have taken place in the year AD 999 or 1000. But does this narrative stand close examination? Radical source criticism was introduced to Nordic historiography by Lauritz Weibull with the publication of his *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000* ('Critical studies in Nordic history around AD 1000') in 1911. To mark the centenary of this, the opening shot from the Weibull School of history, in this article I apply Weibull's critical methods to the question of the conversion of Iceland.

The traditional dating of Iceland's conversion rests on a single source: *Íslendingabók* ('Book of the Icelanders') by the twelfth-century clergyman Ari Þorgilsson, aka Ari *hinn fróði* (Ari the Wise). Ari writes of a conflict between pagans and Christians at the *Alþingi*, the general assembly of Iceland, and a political compromise that was reached whereby men could continue to secretly follow heathen customs while Christianity was adopted as the official religion. Although it is usual for modern histories to sound a note of caution about the quality of this source, mostly concerning Ari's close connection to the leading Icelandic families, the details of the story are still invariably repeated by modern scholars, and it is regarded as a fact that the conversion of Iceland took place as a result of a compromise arrived at in AD 1000 or thereabouts.

Ari's account was written some 125 years after the event. According to the normal rules of source criticism, information from such a late source would not be acceptable in the absence of other material, closer in time to the events studied, to support it. And there is no such material in this case: indeed, there are no sources for Iceland's history from such an early date. There is no possibility of verifying Ari's statements using first-hand sources.

Instead, we must turn to contemporary sources. In papal letters concerning the mission to the North, Danes, Swedes, and Norwegians are frequently mentioned in the early eleventh century, but not Icelanders. Iceland is omitted from Clement II's letter of 1047, for example, but it does figure as one of the missions of the archbishops of Hamburg-Bremen in Leo IX's letter of 1053 – the first mention of Iceland in any written source of certain date. In a narrative source from the 1070s, the Chronicle of the Archbishops of Hamburg-Bremen by Adam of Bremen, it is said that the Icelanders were converted during the archiepiscopate of Adalbert. According to Adam, the Icelanders sent a man to Bremen in the 1050s, who was consecrated bishop by Adalbert. This lends support to Ari's information that the first Icelandic bishop, Ísleifur, was consecrated at that time.

A critical examination thus leads to the conclusion that Iceland was made part of the Christian church in the 1050s, as far as we can tell from the existing sources. Very likely, a period of mission – and conflict between Christian and pagan groups – preceded this formal Christianization. There could very well be something in Ari's story about a compromise agreed around the year 1000. But in terms of radical source criticism, we can only conclude that we know nothing about the possible conversion of Iceland at that time.

Keywords: source criticism, Iceland, Christianization, Lauritz Weibull, Adam of Bremen, *Íslendingabók*

Noter

- 1 Lauritz Weibull, *Nordisk historia. Forskningar och undersökningar*. Del I, Stockholm 1948, s. 247. *Kritiska undersökningar* från 1911 citeras här efter denna samlingsutgåva.
- 2 Jag fick värdefulla synpunkter på manuskriptet av professor Sveinbjörn Rafnsson, Reykjavík. Jag hade också förmånen att få konstruktiva kommentarer på ett utkast av deltagarna på det tvärvetenskapliga medeltidsseminariet ALMA vid Lunds universitet, ett utkast som också Lundahistorikern Anna Wallethe läste och kommenterade. Jag tackar samtliga.
- 3 Weibull, s. 247.
- 4 Se senast sammanfattande Thyge Svenstrup, "Lauritz Weibull 1873–1960. Epokgörande källkritiker", i *Svenska historiker från medeltid till våra dagar*, (red.) Ragnar Björk och Alf W. Johansson, Stockholm 2009, med hänvisningar till de viktigaste inläggen i debatten. Särskilt bör framhållas, som grundläggande för Weibullstudiet och uppfattningen av den weibullianska (också kallad historisk-kritiska) skolan, Birgitta Odén, *Lauritz Weibull och forskarsamhället*, Lund 1975.
- 5 Odén, s. 148.
- 6 Dick Harrison, *Sveriges historia 600–1350*, Stockholm 2009, passim; dessa exempel från s. 215, 279 och 209.
- 7 För en forskningsöversikt, se Inge Skovgaard-Petersen, "Studiet af kilderne til den ældste nordiske historie. En historiografisk oversigt", i *Kilderne til den tidlige middelalders historie. Rapporter till den XX nordiske historikerkongres, Reykjavík 1987*. Bind I, (red.) Gunnar Karlsson, Reykjavík 1987.

- 8 Jón Jóhannesson, *Íslendinga saga I. Þjóðveldisöld*, Reykjavík 1956.
- 9 Anekdoten berättades för mig i början av 1980-talet av Björn Þorsteinsson.
- 10 Jag föredrar den isländska namnformen framför den förnorskade "Snorre Sturlasson".
- 11 Se t.ex. översikten, under rubriken "Verdlig sagnaritun" (världslig historieskrivning), över de olika genrererna i Guðrún Nordal, Sverrir Tómasson och Vésteinn Ólason, *Íslensk bókmenntasaga I*, Reykjavík 1992, s. 263–418.
- 12 Sveinbjörn Rafnsson, *Studier i Lándnámabók. Kritiska bidrag till den isländska fristatidens historia*, Lund 1974.
- 13 Sveinbjörn Rafnsson, "Hvað er Lándnámabók?", *Saga* 2008:2, cit. s. 180. Alla översättningar från isländska är mina.
- 14 Man besökte t.ex. landnámscentret i Borgarnes på dess hemsida www.landnam.is, eller ännu hellre i verkligheten – utställningen är spännande och väl presenterad, men utgår helt från att *Lándnámabók* ger korrekta uppgifter om vem som tog land var och när. För ett vetenskapligt exempel, se Jenny Jochens, "Late and Peaceful. Iceland's Conversion through Arbitration in 1000", *Speculum* vol. 74 1999, som diskuterar landnámsmannens eventuella kristendom och tar *Lándnámabók*s personuppgifter för fullt pålitliga.
- 15 Hjalti Hugason, *Kristni á Íslandi*. I. bindi. *Frumkristni og upphaf kirkju*, Reykjavík 2000, s. 7f.
- 16 Den auktoritativa utgåvan av *Íslendingabók* är den av Jakob Benediktsson ombesörjda i Íslenzk fornrit I:1, Reykjavík 1968, s. 2–28, där historien om kristnandet finns på s. 14–18.
- 17 Ólafía Einarsdóttir, *Studier i kronologisk metode i tidlig isländsk historieskrivning*, Lund 1964.
- 18 Björn Sigfússon, "Íslendingabók", *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Del VII, Malmö 1981, s. 494f.
- 19 Sigurður Línadal, "Sendiför Úlfjóts. Ásamt nokkrum athugasemdum um landnám Íngolfs Arnarsonar", *Skírnir* 1969.
- 20 Sigurður Línadal 1969, s. 15.
- 21 Arnór Sigurjónsson, "Kveikurinn i fornri sagnaritum íslenzkri", *Saga* 1970, s. 18. Det är en påfallande likhet mellan denna kritik av försöket till omvärdering av *Íslendingabók* och den formliga utskällning som Kristín Geirsdóttir riktade mot Sveinbjörn Rafnssons ovan anförda omvärdering av *Lándnámabók*: Kristín Geirsdóttir, "Fáein alþýðleg orð", *Skírnir* 1979 (árg. 153), särskilt s. 31–37. Att röra vid de nationella myterna kan väcka starka känslor.
- 22 Arnór Sigurjónsson, s. 37.
- 23 Arnór Sigurjónsson, s. 19f.
- 24 Om Arnór Sigurjónsson, se Björn Þorsteinsson, "Arnór Sigurjónsson 1. maí 1893–24. mars 1980", *Saga* 1980.
- 25 Jakob Benediktsson, "Formáli", *Íslenzk fornrit I:1*, s. xxii.
- 26 *Íslenzk fornrit I:1*, s. 3.
- 27 Benediktsson, s. xxvii.
- 28 Gunnar Karlsson, *Iceland's 1100 Years. History of a Marginal Society*, London 2000, s. 35. Se även Sigurður Línadal, "Upphaf kristni og kirkju", i *Saga Íslands I*, (red.) Sigurður Línadal, Reykjavík 1974, s. 240; Dag Strömbäck, *The Conversion of Iceland. A Survey*, London 1975, s. 21.
- 29 Guðrún Nordal m.fl., s. 298.
- 30 Strömbäck op.cit.; Jón Hnefill Aðalsteinsson, *Under the Cloak. The Acceptance of Christianity in Iceland with Particular Reference to the Religious Attitudes Prevailing at the Time*, Uppsala 1978. Båda författarna var etnologer.
- 31 Liknande detaljerade framställningar möter vi också t.ex. hos Jón Jóhannesson, s. 156–166; Sigurður Línadal 1974, s. 239–248; Björn Þorsteinsson och Bergsteinn Jónsson, *Íslandssaga til okkar daga*, Reykjavík 1991, s. 54f; Gunnar Karlsson, s. 33–35.
- 32 Jón Hnefill Aðalsteinsson, s. 57.
- 33 Jón Viðar Sigurðsson, *Kristninga i Norden 750–1200*, Oslo 2003, s. 35.
- 34 Jochens 1999, s. 621, 626 not 21.

- 35 Jenny Jochens, "Christianity's Four 'Midwives' in Iceland in the Year 1000", i *Heimtur. Ritgerðir til heiðurs Gunnari Karlssyni sjötugum*, (red.) Guðmundur Jónsson, Helgi Skúli Kjartansson och Vésteinn Ólason, Reykjavík 2009, s. 230, 241.
- 36 Orri Vésteinnsson, *The Christianization of Iceland. Priest, Power, and Social Change 1000–1300*, Oxford 2000, s. 18. Orri behandlar dock kristnandet som en långsiktig process under de kommande århundradena och berör endast flyktigt de förmodade händelserna kring år 1000.
- 37 Hjalti Hugason, *Kristni á Íslandi*, I. bindi. *Frumkristni og uppþafkirkju*, Reykjavík 2000, s. 81–121.
- 38 Hjalti Hugason, s. 120.
- 39 För manuskriptförhållandena, se Jakob Benediktsson, s. XLIV–XLIX. Jag bortser här också från eventuella skillnader mellan en tidigare, inte bevarad, och en senare version av författarens hand, se sammastädes, s. VIII–XVII.
- 40 Sveinbjörn Rafnsson har också påpekat att "[d]ieses Material [*Íslendingabók, Lándnámabók* och de äldsta lagarna] is daher in erster Linie ein Zeugnis über die Vorstellungen, die man um das J. 1100 über seine Vorfahren und die Zeit der Landnahme hatte": Sveinbjörn Rafnsson, "Island", i *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde XV*, Berlin och New York 2000, s. 525f.
- 41 *Íslenzk fornrit* I:1, s. 4.
- 42 Sigurður Línald 1974, s. 241. Trots sin tidigare anförda kritik av *Íslendingabók* valde han att lita på Ari och återger i detalj det dramatiska händelseförloppet.
- 43 Wolfgang Seegrün, *Das Erzbistum Hamburg in seinen älteren Papsturkunden* (Studien und Vorarbeiten zur Germania Pontificia. Band 5), Köln och Wien 1976. Se också Wolfgang Seegrün, *Das Papsttum und Skandinavien bis zur Vollendung der nordischen Kirchenorganisation (1164)* (Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Band 51), Neumünster 1967.
- 44 *Diplomatarium danicum* (DD) I:1, nr 28: "in gentibus videlicet Danorum, Sueorum, Norweon, Farriæ, Grondlandon, Hellingalandon, Islandon, Scrideunidon et omnium Septentrionalium et Orientalium Nationum".
- 45 Lars Grahn, "Sveariket och påvebrevet om ärkestiftet Hamburg–Bremen", *Historisk tidskrift* 1994:2.
- 46 Hjalti Hugason, s. 369; brevet återges i isländsk översättning på s. 371.
- 47 Hjalti Hugason, not 1.
- 48 Björn Sigfússon, "Ísland í erlendum miðaldaheimildum fyrir 1200 og hafsvæði þess", *Saga* 1958 (häfte II, 4), s. 473.
- 49 DD I:1, nr 409 ("uægte"); Seegrün 1976, s. 106.
- 50 DD I:1, nr 492.
- 51 DD I:2, nr 1.
- 52 Det finns en utmärkt svensk översättning av Adam, med goda kommentarer, som här följs: *Adam av Bremen, Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Översatt av Emanuel Svenberg. Kommenterad av Carl Fredrik Hallencreutz, Kurt Johannesson, Tore Nyberg, Anders Piltz, Stockholm 1984 (citeras, som brukligt, med Adam, med bok och kapitel, samt här även sida i utgåvan.) Se även Sture Bolin, "Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum", i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Band V, Malmö 1981, s. 283–290; Henrik Janson, *Templum nobilissimum. Adam av Bremen, Uppsalatemplet och konfliktlinjerna i Europa kring år 1075*, Göteborg 1998, kap. "Adam och hans verk", s. 31–48 (för dateringen s. 34–39).
- 53 Adam, utgivarnas introduktion, s. 8.
- 54 Adam, t.ex. I:14–15, s. 28f, II:3, s. 69, III:1, s. 130.

- 55 Adam II:37, s. 90.
- 56 Hjalti Hugason diskuterar senare källor om missionen och menar att den enda missionär som säkert kan beläggas är Pangbrandur, utsänd av Olav Tryggvason, som ofta ges en huvudroll för kristnandet. Beläggen är dock svaga: en dikt som skulle kunna vara från tidigt 1000-tal men bara är bevarad i en sen handskrift och – som vanligt – *Íslendingabók*: Hugason 2000, s. 135. Trots detta ägnar han stor plats åt att redogöra för olika sent belagda missionärer och deras verksamhet på Island: Hjalti Hugason, s. 135–143.
- 57 Adam III:17, s. 143f.
- 58 Så nämns t.ex. inget om något tåg till Island i senare norska översikter, som annars detaljerat redogör för Haralds göranden och låtanden. Se Erik Gunnes, *Norges historie*. Bind 2: *Rikssamling og kristning 800–1177*, Oslo 1976, s. 275–287; Claus Krag, *Aschebougts Norges historie*. Bind 2: *Vikingetid og rikssamling 800–1130*, Oslo 1995, s. 170–174.
- 59 Sigurður Línal, ”Island og umheimurinn”, i *Saga Íslands I*, (red.) Sigurður Línal, Reykjavík 1974, s. 218–221.
- 60 Adam III:25, s. 149.
- 61 Adam III:54, s. 171.
- 62 Adam III:70, s. 186; IV inledning, s. 197.
- 63 Adam IV, inledning, s. 201.
- 64 Adam IV:36, s. 234f.
- 65 *Íslenzk fornrit I*:1, s. 20–26.
- 66 *Íslenzk fornrit I*:1, s. 21 not 6. År 1055 har också föreslagits: Adam, s. 290, utgivarnas not 727.
- 67 *Íslenzk fornrit I*:1, s. 21.
- 68 Adam IV:36, s. 235.
- 69 Adam nämns över huvud taget inte varken av Strömbäck eller av Jón Hnefill Aðalsteinsson, som båda uteslutande koncentrerar sig på de eventuella händelserna kring år 1000. Hjalti Hugason nämner visserligen att ”Adam från Bremen var den förste som på skrift berättade om islänningarnas religionsbyte” (Hjalti Hugason, s. 127), men hans framställning sätter Aris uppgifter i centrum.
- 70 Traditionellt tidfästs den till upprättandet av Skálholt som biskopsäte (under Gissur Ísleifssons tid), införandet av tionde (1096) och inrättandet av ett andra stift på Hólar (1106).
- 71 Hjalti Hugason, s. 386–388.
- 72 Orri Vésteinsson, s. 45, som inte minst bygger på Kristján Eldjárns klassiska verk från 1956; se nyutgåvan Kristján Eldjárn, *Kuml og haugfé úr heidnum síð á Íslandi*, (red.) Adolf Friðriksson, Reykjavík 2000. Hos Kristján Eldjárn förs dock inget resonemang om vad som gör en grav hednisk, och läsaren lämnas med misstanken att den traditionella dateringen av kristnandet till år 1000 har varit vägledande.
- 73 Patrick Geary, *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*, Princeton 2002.
- 74 Patricia Pires Boulhosa, *Gamli sáttmáli. Tilurð og tilgangur*, Reykjavík 2006. I *Icelanders and the Kings of Norway. Mediaeval Sagas and Legal Text*, Leiden och Boston 2005, hävdar hon också att många av våra föreställningar om de isländska sagorna är närmast mytiska, t.ex. att Snorri Sturluson skulle ha författat *Heimskringla*.
- 75 För en kritisk diskussion av Boulhosas tes, se Helgi Skúli Kjartansson ”Gamli sáttmáli – hvað næst?”, *Saga* 2011:1.
- 76 Här citerat efter Gunnes, s. 212.
- 77 Se t.ex. Bertil Nilsson, *Sverige kyrkohistoria I. Missionstid och tidig medeltid*, Stockholm 1998, s. 182f.
- 78 Carl-Gustaf Andrén på medeltidsseminariet i Lund 2010-04-15.
- 79 Dessa frågor har t.ex. diskuterats i *Historisk tidskrift* 2005:2, temanummer om källkritik.